

УДК: 159.947.3; 159.947.33
orcid.org/0000-0002-3931-5590
doi.org/10.5281/zenodo.888747

О.С. Галата
Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ЗАВЗЯТОСТІ В СТРУКТУРІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто та охарактеризовано основні підходи до вивчення завзятості різними науковцями. Обґрунтована необхідність дослідження завзятості у структурі регуляції навчальної діяльності у школярів та студентів. Представлений категоріальний апарат майбутнього дослідження.

Ключові слова: завзятість, завзята навчальна дія, навчальна діяльність, наполегливість, воля, вольовий контроль за діями, вольова регуляція.

О.С. Галата

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СУЩНОСТИ УПОРСТВА В СТРУКТУРЕ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассмотрены и охарактеризованы основные подходы к изучению упорства различными учеными. Обоснована необходимость исследования упорства в структуре регуляции учебной деятельности у школьников и студентов. Представлен категориальный аппарат будущего исследования.

Ключевые слова: упорство, упорное учебное действие, учебная деятельность, настойчивость, воля, волевой контроль над действиями, волевая регуляция.

O.S. Halata

PSYCHOLOGICAL APPROACHES TO THE DETERMINATION OF THE ES- SENCE OF PERSISTENCE IN THE STRUCTURE OF EDUCATIONAL ACTIVITY

The main approaches to the study of persistence by various scientists are considered and characterized in the article. The necessity of research persistence in the structure of regulation of educational activity among schoolchildren and students is substantiated. The categorical apparatus of the future research is represented.

Key words: persistence, persistent educational action, educational activity, perseverance, will, strong-will control of actions, strong-will regulation.

Постановка проблеми та актуальність теми. З моменту переходу дитини до середньої ланки шкільного навчання у неї починають формуватися вольові якості, які закріплюються у підлітковому віці, та супрово-

джують людину до кінця життя. Одними з визначальних якостей є регуляція власної поведінки у різноманітних ситуаціях, наполегливість у досягненні цілей, оптимізм, вміння не зупинятися перед труднощами та невдачами тощо.

Головною діяльністю для школярів та студентів є навчальна та навчально-професійна, відповідно, і тому досягнення високих успіхів у провідних видах діяльності є однією з головних цілей навчання. Важливість інтелекту та знань для досягнення успіху добре відома та установлена, але мало дослідженою є значимість інших індивідуальних розрізень та якостей, які передбачають успіх. Ми вважаємо, що такими якостями можуть бути завзятість та наполегливість, особливо якщо це стосується навчальної діяльності.

Завзятість в навчальних діях нами розуміється як психологічний механізм підтримки розпочатої дії, прояв сили волі, вольового контролю над дією. Це особлива регулятивна функціональна система сензитивним періодом розвитку якої є підлітковий та юнацький вік. Найважливіша здатність такої дії – продовжувати діяльність всупереч існуючому дискомфорту. Цей дискомфорт може мати емоційну природу і обумовлений необхідністю продовжувати спроби вирішення навчальної задачі всупереч перепонам, привабливим спокусам, бажанню припинити діяльність та виконання навчальних дій. При слабкому прояві завзятості потенційні можливості особистості будуть проявлятися не в повній мірі. У свою чергу, від рівня розвитку завзятості залежить успішність навчання, розумовий, фізичний розвиток школяра чи студента тобто ефективність людської діяльності в цілому.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що завзятість виступає одним з найважливіших предикторів здатності людини контролювати та керувати власною поведінкою, діяльністю, існує необхідність розуміння принципів та діагностики даної особистісної якості, особливо в підлітковому та юнацькому віці. Недостатньо вивчені вікові особливості завзятості, її мотиваційні, когнітивні та поведінкові компоненти. Потребує уточнення взаємозв'язок завзятості та продуктивності навчальної діяльності, і взаємозв'язок даної якості особистості з іншими вольовими якостями у школярів та студентів.

Метою статті є теоретичний аналіз методологічних підходів до розуміння завзятості різними науковцями, в першу чергу, як структурного компонента навчальної діяльності.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Починаючи з робіт, що ведуться вже понад півстоліття в рамках проблематики мотивації досягнення, завзятість розглядалася як її важлива складова, результат прикладання зусиль, спрямованих на досягнення мети. Завзятість проявляється в

ряді характеристик діяльності суб'єкта і відповідно може оцінюватися за такими параметрами: як тривалість роботи над завданням, як інтенсивність витрачених зусиль, продовження діяльності всупереч невдачам та перепонам, постійне повернення до виконання завдання задля досягнення цілі. Крім того, завзятість може виступати як особистісна риса, що виявляється в сталості зусиль, тривалому і наполегливому досягненні деякої широкомасштабної мети. Завзятість є складовою частиною добросовісності, однієї з характеристик «Великої п'ятірки». Добросовісність та емоційна стабільність можуть розглядатися як передумови того, що робота індивіда буде виконуватись на належному рівні, та разом з інтелектом можуть передбачати успіх у різних видах діяльності.

У психології завзятість та наполегливість розглядають у рамках психології волі, вольових якостей особистості чи як вольовий контроль за діями (С.П. Ільїн, П.А. Рудик, О.І. Висоцький, А.В. Полтев, Н. Ах, Ю.Куль та ін.), також завзятість розглядають як мотиваційну складову (Т.О. Гордеева, С.Н. Осін, Н. Физер, В.В. Гижицький Г.Н. Рибка Т. Фівер, Д. МакКлелланд), часто завзятість та наполегливість вивчалась як риса характеру людини (А.Даквортс, К. Леонгард, Г. Айзенк).

Завзятість, як в зарубіжній психології, так і у вітчизняній психології розумілася як наполегливість, та часто підмінялась даним терміном. І для багатьох дослідників завзятість та наполегливість це синонімічні поняття. Проаналізуємо різні підходи до визначення завзятості та наполегливості. Так, Н.В. Дем'яненко визначає завзятість як здатність людини концентруватися на вирішенні будь-якого питання чи справи, спрямованості вольових зусиль у певне зазначене русло [5]. Б. Мещеряков, та В. Зінченко трактують наполегливість як вольову якість особистості, роль якої в умінні добиватися поставленої мети, долаючи внутрішні та зовнішні перепони на шляху [1]. У психологічному словнику під ред. А.В.Петровського визначається наполегливість як вольова якість особистості, яка характеризується здатністю долати зовнішні і внутрішні перешкоди, – спрямована на неухильне, всупереч труднощам і перешкодам, досягнення здійснення мети [14]. Таким чином, дослідники майже не розділяють наполегливість та завзятість, наголошуючи що функція завзятості (наполегливості) подолання труднощів та перепон при досягненні довготривалих цілей [8].

У сучасній психології сформувались наступні підходи до трактування завзятості: 1)як структурний компонент контролю за діями; 2)як збереження наміру продовжувати дію всупереч дискомфорту, невдачам; 3)як риса характеру особистості; 4)як один з мотивів досягнення успіху.

Одним з перших, хто розпочав трактувати завзятість як подолання перешкод був Н. Ах. Він вважав подолання перешкод однією з основних

функцій волі, та говорив що поведінка людини може безпосередньо притосовуватись до наявної ситуації задля досягнення поставленої мети або задачі. Н. Ах вказував що існує дві сторони вольового акту: феноменологічна та динамічна [9]. І на нашу думку саме динамічна сторона вольового акту представляє завзятість, втілення та реалізацію дії, що передбачає труднощі та перешкоди. Слідом за Н. Ахом Л.С. Виготський розглядав подолання перешкод як одну із ознак вольової дії, що на наш погляд було початковим етапом дослідження завзятості [7].

Більш детально даний підхід розвинули Х. Хекхаузен та його учні. Так, Х. Хекхаузен займаючись проблемою волі та вольової регуляції говорив, що особистість при виконанні певної дії, в тому числі і навчальної повинна прикладати зусилля, а точніше завзятість та наполегливість, для успішного просування до своєї мети, на шляху якої можуть виникати перепони та перешкоди. Він виділяв три рівні завзятості, та стверджував, що вона може керувати діями та діяльністю особистості, і у разі виникнення дискомфорту, труднощів ініціювати готовність до повернення виконання тої ж дії, аж до досягнення задовільного результату та поставлених цілей.

На першому рівні завзятість будучи незавершеною тенденцією дії має властивість нагадувати про виконання діяльності. Тобто учень чи студент постійно думають, згадують та обмірковують свої дії задля досягнення своїх цілей. Проте, інколи актуальна ситуація навчальної діяльності може відволікати увагу особистості, та завзяті дії зовсім припиняються або їх місце займають інші цілі та більш сильніші тенденції. На більш високому рівні незавершена тенденція дії здатна ігнорувати сильні стимули, які виходять із навчальної діяльності та оточення особистості. Третій та найвищий рівень прояву завзятості забезпечує довготривалу перевагу тенденції дії перед стимулами, об'єктами оточуючої дійсності, тобто більш сильніші тенденції, які раптово з'являються, та можуть відволікати суб'єкта діяльності від виконання дії. Так, наприклад студент ставить мету досягти високих успіхів у навчанні, він буде завзято та наполегливо працювати для досягнення цілі, не звертати увагу на відволікаючі стимули, відновлювати незавершені навчальні дії та наполегливо доводити їх до кінця. На думку Х. Хекхаузена саме третій рівень завзятості відкриває можливості для чіткого контролю за навчальними діями, раціонального використання часу, простору, власних ресурсів, відхиляючи безліч можливих альтернативних тенденцій. Тому, інтенсивність та тривалість завзятої дії зумовлюються вольовим зусиллям, що і викликає цільову інтенцію [16].

Схожий підхід до розуміння завзятості описав К. Левін у теорії напруженої системи, яка включає квазіпотреби, які виникають у результаті формування наміру дії (наприклад закінчити задачу). Дана система має

тенденцію до врівноваження напруги з сусідніми областями. Таке врівноваження може проходити наступним чином: система спонукає виконання дії, дійшовши до пограничного стану сенсомоторної активності, розряджається, тобто напружена система контролює діяльність та поведінку особистості до тих пір, поки не буде досягнута мета виконання дії. Даний вид врівноважування напруженої системи дає можливість передбачити яка дія почнеться після завершення попередньої, а яка буде відновлена після переривання дії. Що і спробувала дослідити Б.В. Зейгарник, яка установила, що перервані дії запам'ятовуються краще ніж завершені [6].

Експерименти М. Овсянкіної також наближаються до дослідження завзятості як збереження наміру діяти, та завершувати розпочаті завдання аж поки ситуація напруженої системи не дійде до кінцевої точки. Дослідниця займалась проблемою відновлення незавершеної дії в ситуаціях паузи. Тобто у своєму експерименті вона виявила, що досліджувані не зважаючи на вказівку експериментатора завершити виконання завдання, повертались до нього та доводили його до кінця. Тобто на досліджуваних не впливали зовнішні стимули чи конкуруючі тенденції, вони керувались власними суб'єктивними переживаннями та завзятістю при виконанні діяльності [12].

Описані вище теорії є прикладами підходів, де завзятість розуміється, як ініціація готовності до продовження незакінченої дії чи збереження наміру діяти всупереч дискомфорту.

Одним з перших, хто розпочав трактувати завзятість як структурний компонент контролю за діями був Ю. Куль. Теорія Ю. Куля пов'язана з розглядом впливу сформованості наміру безпосередньо на ефективність дії. Він указує на необхідність додаткового контролю за діями при високому рівні завзятості у людини, особливо коли з'являються конкуруючі тенденції, які перешкоджають реалізації вибраної дії. Однією з головних стратегій контролю за діями є подолання невдачі. Йдеться про вміння не занадто довго концентруватися на невдачі, а також про вміння відмовлятися від недосяжної мети. Для цього учень повинен вміло управляти змістом свого емоційного досвіду, тобто представляти одну з стратегій Ю. Куля: орієнтація на дію чи орієнтація на стан [11]. Під орієнтацією на дію розуміється активний стан наміру, який направлений на реалізацію його в дію, в той час як орієнтація на стан пов'язана з затримкою реалізації наміру, що пояснюється роздумами та аналізом минулого, теперішнього та майбутнього.

Згідно Ю. Кулю високий рівень завзятості може проявлятися у людей орієнтованих на дію. Він також називає два основних фактора формування модусу орієнтації на стан. По-перше певна невідповідність (неконг-

реунтність) чи протиріччя у інформації яка сприймається людиною, що викликає емоцію здивування та веде до затримки дій. По-друге – стан наміру, що залежить від індивідуальних розрізень суб'єкта. Стан наміру характеризується трьома складовими: пов'язаний із прийняттям рішення, стан пов'язаний з невдачею та думками про минулі невдачі та пов'язаний з процесом виконання дій. Таким чином, орієнтовані на стан учні у порівнянні з орієнтованими на стан з більшою вірогідністю реалізують свої наміри, плани та мрії [15].

Найчастіше в зарубіжній психології завзятість описувалась як риса характеру особистості, яка має визначний вплив на поведінку людини та її успіх. За дослідженням А. Дакворте деякі риси особистості, є важливі для успіху, незалежно від області діяльності. Априорі деякі риси здаються більш важливими, ніж інші, для певної діяльності. Вона трактує завзятість, як наполегливість і пристрась до довгострокових цілей. Завзятість тягне за собою напружену роботу над проблемами, зберігаючи зусилля і інтерес протягом багатьох років, не дивлячись на невдачу, негаразди і плато. Завзята людина підходить до певної діяльності як до марафону, тобто її перевага – витривалість. У той час як розчарування або нудьга сигналізують іншим, що прийшов час змінити траєкторію дій і скоротити втрати, завзята людина продовжує рухатися у направленому русі, переслідує певну мету протягом багатьох років. Ще однією відмінністю в даному підході є те, що людина з високим рівнем завзятості володіє високим самоконтролем [17].

А. Дакворте описує відмінність завзятості від потреби в досягненнях, описаної МакКлелландом (McClelland, 1961), як прагнення до повного досягнення керованих цілей, які дозволяють негайно отримати зворотній зв'язок про продуктивність, тобто завзятість за МакКлелландом залежить від типу мотивації, властивою особистості. У той час як індивіди, які мають велику потребу в досягненнях, переслідують цілі, які не є ні занадто легкими, ні занадто важкими, учні з високим рівнем завзятості навмисно ставлять перед собою довгострокові цілі і не відхиляються від них навіть при відсутності позитивних результатів [10].

Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури дозволив дійти до висновку, що мотиви виступають в якості направляючої та збуджуючої сили, яка визначає характер завзятості. Особливо велику роль для формування завзятості грають мотиви досягнення успіху, мотив саморозвитку, прагнення відчувати почуття гордості за свої академічні досягнення [13]. Так, В.В. Гижицький включає завзятість у мотиваційно-поведінковий блок у структурі мотивації навчальної діяльності. Результати його емпіричного дослідження доводять, що завзятість у навчальному процесі взаємопов'язана з інтересом до навчального предмету, та стимулює учнів прик-

ладати зусилля на заняттях і присвячувати більше часу виконання домашніх завдань, що, в свою чергу, призводить до підвищення академічної успішності. Також дослідник вказує, що наполегливість корелює з почуттям гордості за академічні досягнення, тобто мотивом самоповаги [2].

Т.О.Гордєєва та О.А. Сичов є представниками підходу трактування завзятості як структурного компонента мотивації особистості. Вони емпірично довели, що завзятість має сильні кореляційні зв'язки з внутрішньою мотивацією школярів та студентів. Дослідники вказують на два мотиви: пізнавальний та досягнення успіху, які впливають на завзятість та наполегливість в якості їх модераторів [3]. Максимальна завзятість у суб'єкта навчальної діяльності можлива лише за умови конгруентності внутрішніх та зовнішніх мотивів, інтересу та усвідомленості цілей які стоять перед ним. На думку дослідників предикторами завзятості можуть виступати самоконтроль, уміння концентруватися на виконанні задачі, цілеспрямованість, оптимістичний атрибутивний стиль та оптимістичні очікування відносно майбутнього [4].

Завзятість, як вольова якість особистості, притаманна далеко не всім людям. Для розвитку даної якості необхідні певні онтогенетичні передумови, особистий досвід застосування вольових зусиль в умовах тієї чи іншої ведучої діяльності, своєчасне і узгоджене з актуальними задачами розвитку формування механізмів самовиховання. Нездатність проявити наполегливість, завзятість, систематичне уникнення вольових зусиль можуть перетворитися у негативну характеристику індивідуального стилю діяльності школярів та студентів.

Висновки та перспективи теми. У сучасній психології, дослідження завзятості представлені як вольові якості, вольовий контроль за діями, однією із структурних компонентів мотивації досягнення та як риса характеру особистості. Завзятість школяра (студента) в навчальних діях в даній роботі розуміється як збереження наміру діяти та добиватися навчальної цілі в конкуруючих умовах, або появи зовнішніх дистракторів (випробувань, спокус, перешкод, зовнішнього авторитетного тиску і т.д.). Чим більше в учня чи студента завзяття, тим більше часу він проводитиме над вирішенням завдання, і цей час не просто додасть щось до внутрішніх навичок, які у людини вже є, та на декілька кроків наблизить до досягнення мети.

Існують емпіричні докази того, що завзятість характеризується інтересом до здійснюваної діяльності, задоволенні від вирішення складних завдань і подолання труднощів, а також адекватною саморегуляцією, цілеспрямованістю і самоконтролем, оптимістичному мисленні і вірі в контрольованість процесу досягнення поставлених перед собою цілей. У су-

купності ці компоненти складають особистісний сенс завзятості, її ефективність в досягнення успішного результату.

Таким чином, завзятість – важлива мотиваційно-особистісна характеристика, яка виступає предиктором досягнення у різних типах діяльності, діагностика якої заслуговує пильної уваги психологів.

Перспективою подальшого дослідження є виявлення ролі завзятості у психічній регуляції навчальної діяльності у школярів і студентів. Об'єктом дослідження виступить завзята навчальна дія у школярів і студентів. Предметом дослідження є прояв і психологічні механізми завзятої навчальної дії у школярів і студентів, а також можливості стимуляції її розвитку в умовах психологічного супроводу. Виходячи з мети дослідження, в роботі будуть вирішуватися наступні завдання: 1) виявити особистісні, мотиваційні, когнітивні і діяльні предиктори завзятої навчальної дії; 2) виявити взаємозв'язок між завзятістю та основними параметрами ефективності навчальної діяльності (продуктивність, успішність, суб'єктивна задоволеність); 3) розробити та апробувати в формуючому експерименті корекційно-розвиваючу програму, направлену на стимуляцію прояву завзятості в навчальній діяльності у школярів та студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Большой психологический словарь / Под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко] 4-е изд., расшир. М.: Прайм-Еврознак, 2003. 672 с.
2. Гижицкий В.В. Внутренние и внешние мотивы учебной деятельности как факторы академической успешности старшеклассников: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 – педагог. психол. (психологические науки). Москва, 2016. 34 с.
3. Гордеева Т.О., Сычев А.О. Внутренние источники настойчивости и ее роль в успешности учебной деятельности // Психология обучения. 2012. №1. С. 33-48.
4. Гордеева Т.О., Осин Е.Н., Сучков Д.Д., Иванова Т.Ю., Сычев О.А., Бобров В.В. Самоконтроль как ресурс личности: диагностика и связи с успешностью, настойчивостью и благополучием // Культурно-историческая психология. 2016. № 2. С. 46-58.
5. Дем'яненко Н.Б. Фразеологічні одиниці на позначення вольових рис характеру у польській, українській та російській мовах // Мовні і концептуальні картини світу. 2013. Вип. 43(1). С. 299-305.
6. Зейгарник Б.В. Патопсихология. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. 275 с.
7. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции: Учебное пособие. 3-е изд. СПб.: Питер, 2006. 208 с.
8. Ильин Е.П. Психология воли. СПб.: Питер, 2009. 368 с.
9. Кузнецов М.А. Вольова регуляція діяльності: основні закономірності, етапи і механізми // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. 2012. Вип. 43(1). С. 110-128.

10. МакКлелланд Д. Мотивация человека; пер. с англ. СПб.: Питер, 2007. 672 с.
11. Мартенс Й.-У., Куль Ю. Самомотивация. Искусство мотивировать себя; пер. с нем. Х.: Изд-во «Гуманитарный центр», 2017. 320 с.
12. Нуркова В.В., Березанская Н.Б. Психология: учебник. М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2011. 575 с.
13. Олефір В.О. Психологія саморегуляції суб'єкта діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. псих. наук : спец. 19.00.01 – заг. псих., істор. псих. Одеса, 2016. 42 с.
14. Психологический словарь / Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. М.: Политиздат, 1990. 494 с.
15. Современная психология: Справочное руководство / Под ред. В.Н. Дружинина. М.: ИНФРА-М, 1999. 688 с.
16. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. 860 с.
17. Duckworth A.L., Peterson C., Matthews M.D., Kelly D.R. Grit: Perseverance and passion for long-term goals // Personality Processes and Individual Differences. 2007. Vol. 92, Issue 6.

1. Bol'shoj psihologicheskij slovar' / Pod red. B.G. Meshherjakova, V.P. Zinchenkoj 4-e izd., rasshir. M.:Pradjm-Evroznak, 2003. 672 s.

2. Gizhickij V.V. Vnutrennie i vneshnie motivy uchebnoj dejatel'nosti kak faktory akademicheskoy uspešnosti starsheklassnikov: avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psih. nauk : spec. 19.00.07 – pedagog. psihol. (psihologicheskie nauki). Moskva, 2016. 34 s.

3. Gordeeva T.O., Sychev A.O. Vnutrennie istochniki nastojchivosti i ee rol' v uspešnosti uchebnoj dejatel'nosti // Psihologija obuchenija. 2012. №1. S. 33-48.

4. Gordeeva T.O., Osin E.N., Suchkov D.D., Ivanova T.Ju., Sychev O.A., Bobrov V.V. Samokontrol' kak resurs lichnosti: diagnostika i svjazi s uspešnost'ju, nastojchivost'ju i blagopoluchiem // Kul'turno-istoricheskaja psihologija. 2016. № 2. S. 46-58.

5. Dem'janenko N.B. Frazеologichni odinici na poznachennja vol'ovih ris harakteru u pol's'kij, ukraїns'kij ta rosijs'kij movah // Movni i konceptual'ni kartini svitu. 2013. Vip. 43(1). S. 299-305.

6. Zejgarnik B.V. Patopsihologija. M.:Izd-vo Mosk. un-ta, 1986. 275 s.

7. Ivannikov V.A. Psihologicheskie mehanizmy volevoj reguljaccii: Uchebnoe posobie. 3-e izd. SPb.: Piter, 2006. 208 s.

8. Il'in E.P. Psihologija voli. SPb.: Piter, 2009. 368 s.

9. Kuznecov M.A. Vol'ova reguljaccii dij'al'nosti: osnovni zakonomirnosti, etapi i mehanizmi // Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo pedagogičnogo universitetu imeni G. S. Skovorodi. Psihologija. 2012. Vip. 43(1). S. 110-128.

10. MakKlelland D. Motivacija cheloveka; per. s angl. SPb.: Piter, 2007. 672 s.

11. Martens J.-U., Kul' Ju. Samomotivacija. Iskusstvo motivirovat' sebja; per. s nem. H.: Izd-vo «Gumanitarnyj centr», 2017. 320 s.

12. Nurkova V.V., Berezanskaja N.B. Psihologija: uchebnik. M.: Izdatel'stvo Jurajt; ID Jurajt, 2011. 575 s.

13. Olefir V.O. Psihologija samoreguljacii sub'ekta dijal'nosti: avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja dokt. psih. nauk : spec. 19.00.01 – zag. psih., istor. psih. Odesa, 2016. 42 s.

14. Psihologicheskij slovar' / Pod red. A.V. Petrovskogo, M.G. Jaroshevskogo. M.: Politizdat, 1990. 494 s.

15. Sovremennaja psihologija: Spravochnoe rukovodstvo / Pod red. V.N. Druzhinina. M.: INFRA-M, 1999. 688 s.

16. Hekhauzen H. Motivacija i dejatel'nost'. SPb.: Piter; M.: Smysl, 2003. 860 s.

17. Duckworth A.L., Peterson C., Matthews M.D., Kelly D.R. Grit: Perseverance and passion for long-term goals // Personality Processes and Individual Differences. 2007. Vol. 92, Issue 6.

Надійшла до редколегії 19.05.2017 р.